

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 16
İlahiyat Serisi: 16

KELAM TARİHİ ve EKOLLERİ
Editör: Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Yazarlar

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU
Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ
Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN Doç. Dr. Zübeyir BULUT
Doç. Dr. İsmail BULUT Doç. Dr. Rabiye ÇETİN
Dr. Öğr. Üyesi Rıza KORKMAZGÖZ

Proje Editörü: Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Kapak ve Mizanpaj: TAVOOS

Baskı ve Cilt

ANKARA ÖZGÜR MATBAACILIKBASIM YAYIN DAĞITIM SAN. TİC. A. Ş.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika No: 46821)

4. Baskı: Ekim 2020 (1.100 adet)

ISBN: 978-605-81272-8-9

FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89 – E-mail: fcr@fcr.com.tr

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no: 13178)

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

B
BİLAY

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI
www.bilay.net info@bilay.net

Editör
PROF. DR. MEHMET EVKURAN

Kelam Tarihi ve Ekolleri

İlahiyat

ÖN SÖZ	9
---------------------	----------

BİRİNCİ BÖLÜM

KELAM İLMİ: KAVRAM, TANIM VE TARİHÇE/Mehmet EVKURAN..15

1. Kelam İlminin Tanımı ve Temel Kavramları.....	17
2. Kelam ve Sosyal Hayat İlişkisi.....	21
2.1. Dini İlimlerin Sosyolojik Arkapları.....	21
2.2. Kelam İlminin Ortaya Çıkış Süreci.....	23
3. Kelam İlminin Aşamaları	27
4. Kelam İlminin Yararı ve İlimler Sıralamasındaki Yeri.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM TOPLUMUNDA İLK TARTIŞMALAR VE

KELAM İLMİNİN DOĞUŞU/Abdulhamit SİNANOĞLU33

1. İlk Kelam Tartışmalarının Arkapları.....	35
2. İslam Düşüncesinde Ortaya Çıkan İlk Kelami Sorun: Büyük Günah Sorunu	36
2.1. İslam'da Büyük Günahlar ve Büyük Günahların İman ve İslam'la İlişkisi.....	37
2.2. Büyük Günah Sorununun Ortaya Çıkışında Siyasi Kutuplaşmaların Rolü.....	38
3. İkinci İhtilaf: Kader Sorununun Ortaya Çıkışı.....	40
4. Fırkalaşmaların Ortaya Çıkışında Çok Kültürlü Ortamın ve Siyasal Yapının Etkileri.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARİCİLİK/Rabiye ÇETİN.....55

1. İsimlendirme.....	57
2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı	58
2.1. Siyasi Sebepler.....	58
2.2. Sosyo-kültürel Sebepler.....	61
3. Temel Kavramlar ve İlkeleri.....	63
4. Haricilik İçinde Fırkalaşma	67
5. Hariciliğin İslam Düşüncesine Etkisi.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİLİK/Sıddık KORKMAZ	77
1. İsimlendirme Sorunu.....	79
2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı.....	80
3. Temel Kavramları ve İlkeleri.....	87
3.1. Zeydilik.....	88
3.2. İsmaililik.....	92
3.3. İmamiyye.....	98
4. İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi.....	103

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜRÇİE/Harun ÇAĞLAYAN	107
1. İsimlendirme Sorunu.....	109
1.1. Mürcie Kavramı.....	109
1.2. Kavram Analizi.....	111
2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı.....	113
2.1. Teo-Politik Faktörler.....	113
2.2. Sosyo-Kültürel Faktörler.....	115
3. Temel Kavram ve İlkeleri.....	118
4. İslâm Düşüncesi Üzerindeki Etkisi.....	122
5. Kazanımlar Bağlamında Bir Mürcie Analizi.....	127

ALTINCI BÖLÜM

CEBRİYYE/Rıza KORKMAZGÖZ	135
1. İsimlendirme Problemi.....	137
2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı.....	137
2.1. Cebir Fikrinin Ortaya Çıkmasının Sebepleri.....	138
2.2. İslam Düşüncesinde Cebir Probleminin Tarihsel Gelişimi.....	143
3. Temel Kavramları ve İlkeleri.....	149
3.1. İnsan Fiillerinde Cebir Görüşü.....	149
3.2. Cehmiyye'nin Diğer Kelami Görüşleri.....	154
4. İslam Düşüncesine Etkileri.....	157

YEDİNCİ BÖLÜM

MU'TEZİLE/Fethi Kerim KAZANÇ	163
1. İsimlendirme Problemi.....	166
2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı.....	171
3. Basra ve Bağdat Ekolleri.....	177
4. Mu'tezile'nin Altın Çağı ve Mihne Dönemi.....	180
5. Temel Kavramları ve İlkeleri.....	182

6. Mu'tezile'nin Kalam Sistemi ve Diğer Görüşleri	189
7. İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi	198

SEKİZİNCİ BÖLÜM

EHL-İ SÜNNET VE'L-CEMÂAT/Mehmet EVKURAN	213
1. İsimlendirme Sorunu.....	215
2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı.....	219
3. Temel Kavramları ve İlkeleri.....	226
4. İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi.....	229

DOKUZUNCU BÖLÜM

EŞ'ARİLİK/İsmail BULUT	235
1. Ebu'l-Hasan el-Eş'ari	237
2. Eş'ariliğin Oluşum Süreci.....	237
3. Eş'ariliğin Tarihsel Gelişimi ve Dönemleri	240
3.1. Mütekaddimûn Dönemi.....	240
3.2. Müteahhirûn Dönemi	245
4. Eş'ariliğin Temel Kavram ve İlkeleri	251
5. Eş'ariliğin Müslüman Düşüncesi Üzerindeki Etkisi.....	256

ONUNCU BÖLÜM

MÂTÜRÎDİLİK/Sıddık KORKMAZ	261
1. İsimlendirme konusu	263
2. Tarihsel Kökenleri ve Ortaya Çıkışı.....	265
3. Temel Kavramları ve İlkeleri.....	267
4. İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkisi.....	275

ONBİRİNCİ BÖLÜM

SELEFİLİK/Zübeyir BULUT	277
1. Tanım ve Kavramsal Çerçeve	279
2. Selefiliğin Tarihsel Gelişimi.....	280
2.1. Selefiliğin Oluşumu ve İlk Selefiler.....	281
2.2. Sistematik Selefilik.....	283
2.3. Dinî-Siyasi Selefilik (Vehhâbilik)	284
2.4. Radikal-Eylemci Selefilik	285
3. Selefiliği Oluşturan Unsurlar ve Selefiliğin Genel Karakteristiği... 285	
4. Selefiliğin Temel Özellikleri ve Akaid Esasları.....	297
4.1. Selefiliğin Temel Özellikleri.....	297
4.2. Selefiliğin Akaid Esasları.....	297
5. Selefiliğin İslam Düşüncesi Üzerindeki Etkileri.....	298

ONİKİNCİ BÖLÜM

YENİ İLM-İ KELAM DÖNEMİ/*Mehmet EVKURAN*.....303

1. Sosyal ve Zihinsel Açıdan Modernite Sorunu..... 305

2. Kelam İlminde Yapı ve Yöntem..... 307

3. Kelamın Yeterliliği Tartışmaları 310

4. Modernleşme Arefesinde Kelam İlmi ve Öğretimi..... 312

5. Modern Zamanlarda Kelam: Krizler, Eleştiriler ve Beklentiler 315

6. Felsefe-Kelam İlişkisini Yeniden Düşünmek..... 320

DİZİN335

ÖN SÖZ

کلام

Kelam ilmi, İslam dininin inanç esaslarının tespit edilmesini ve diğer din mensuplarının dışarıdan yaptıkları eleştirilere karşı savunulmasını amaçlayan kapsamlı bir ilimdir. Kelam, İslam geleneğinde ilk oluşan ilimdir ve teorik temellerini Kur'an-ı Kerim'den almıştır. Zira Kur'an'da pek çok ayette insanların göklerin ve yerin yaratılışı, evrenin düzeni, varlıkların hayatı üzerine düşünmesi emredilmekte, tefekkür etmesi ve ibret alması istenmektedir. Vahyin bu çağrısının karşılık bulduğu çalışma ve etkinlik tarzını en doğru tanımlayan ve karşılayan kavram kelamdır.

Kelam ilmi amel ve davranışları inceleyen bir dinî ilim olan fıkıhtan farklı olarak dinin inanç boyutunu ve iman ilkelerini konu edinir. Bununla birlikte naslarla kurduğu ilişki açısından ve dinin ilke ve hedeflerine (usûlu'd-dîn) dayanarak sonuçlar çıkarması bakımından kelam ve fıkıh ortak bir paydaya sahiptir. Fıkıh naslardan amellerle ilgili hükümleri, Kelam ise yine dinin temel ilkelerinden hareket ederek inanç ve düşünce ile ilgili hükümleri çıkarmaya çalışır.

Kadim ve modern bazı çevrelerin iddia ettiklerinin aksine Kelam ilmi İslam'a ve Müslümanlar özgü bir ilimdir. O, dışarıdan ithal edilmiş bir bidat değildir. İlk Müslüman neslin tecrübesinde doğal ve hazır olarak bulunan kelam, İslam toplumunun tarihsel ve sosyal gelişimine bağlı olarak bağımsız bir disiplin olarak yapılanma sürecine girdi. Müslüman yöneticiler diğer din ve kültürlerle iletişime geçmekten kaynaklanan problemlerle baş etmek için Kelam ilmini teşvik ettiler ve kelamcılarını desteklediler. Zira İslam'ın inanç ve değerlerinin rasyonel bir tarzda ortaya konulması ve savunulması gerekmekteydi. Ve bu işi entelektüel düzeyde yerine getirecek ilmi alan Kelam idi ve hala da bu niteliğini korumaktadır.

Beşeri ve entelektüel bir faaliyet alanı olarak Kelam ilminde de zaman içinde yöntem ve içerik açılarından zenginleşme, ekolleşme ve ayrışmalar da ortaya çıkmıştır. Kelam ilminin kurucusu ve geliştiricisi

sayılan Mutezile ekolünün özellikle Mihne döneminin ardından tarih sahnesinden çekilmeye başlaması ile birlikte farklı ekollerin ortaya çıktığı görülmektedir. Mutezile kelimcisi iken bu ekolü terk eden Eşarî'nin ortaya koyduğu sistem takipçileri tarafından geliştirildi ve bir sistem olarak yapılandırıldı. Öte yandan eş zamanlı olarak Semerkand ve Buhara bölgesinde Ebu Hanife'nin düşüncelerini Kelam alanında ele alan İmam Matürîdî de Sünnî Kelam anlayışının diğer damarının doğuşunu temsil etmekteydi.

Modern zamanlara kadar klasik Kelam anlayışı varlığını devam ettirdi. Batı'nın siyasî gücünün yanında Modernitenin zihinsel etkisi karşısında İslam dünyasında çözüm arayışları hız kazandı. Bu arayışların yoğun yaşandığı alanların başlıcalarından biri de Kelam olmuştur. Yeni ilm-i Kelam dönemi olarak nitelenen bu süreçte Kelam ilmi yöntem ve içerik açılarından eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Kelam'ın sadece toplumsal gerçekliklerden değil dinin temel ilke, hedef ve kavramlarından da uzaklaştığına dair ciddi eleştiriler yapılmakta ve tekrar bir usûlü'd-din zeminine inerek kendisini yeniden yapılandırması önerileri çoğalmaktadır. Kelam'da yenilik arayışları hâlâ devam eden bir süreçtir.

Bu kitap, Kelam geleneğini toplu ve sistematik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Kelam tarihi ve ekoller, mutlak olmayan bir kronolojik sıralamaya göre incelenmiştir. Kelam ilminin doğuşu ve bunu etkileyen sosyal ve tarihsel etkenler ortaya konulmuş ve kelam ilmini doğrudan ilk ihtilaflar ele alınmıştır. İlk sistemli fırkalaşma hareketi olan Haricilik ve ona tepki olarak ortaya çıkan Mürcie'nin ilkeleri araştırılmıştır. Şiilik, Mutezile ve Sünnî kelam hareketinin doğuşu, Sünnî kelamının iki temsilcisi olan Eşarilik ve Matürîdilik, her ne kadar ayrı bir fırka olarak görülmesine de bir zihniyet biçimi sayılan Selefilik konu edinilmiştir. Nihayet yeni ilm-i kelam dönemi, doğuşu, konuları ve modernite karşısında sergilediği tutum da ayrı bir bölüm olarak kitapta yerini almıştır.

Kitabın bölümleri tasarlanırken ve yazılırken İlahiyat Fakülteleri'nde halen yürütülmekte olan lisans programı göz önünde bulundurulmuştur. Bu yönüyle kitap, lisans öğrencilerine dönük bir ders kitabı niteliğindedir. Her bölümün başında bölüm öğrenme hedefleri ve hazırlık çalışmaları konmuştur. Ayrıca bölüm sonlarında yararlanılan kaynaklar ve ileri okuma önerileri yer almaktadır.

Kelam Tarihi ve Ekolleri kitabı bir takım çalışmasının ürünüdür. Her biri alanında uzman ve halen İlahiyat Fakültelerinde ders veren hocalardan oluşan yazarlar ekibinin titiz çalışmaları sayesinde sistemli bir metnin ortaya çıktığını düşünüyoruz. Bu bağlamda bölüm yazarı olarak katkı sunan akademisyen dostlarıma çok teşekkür ediyorum. Bölüm

başlarında yazar bilgileri yer almakla birlikte burada ayrı ayrı kendilerini anmak istiyorum:

- ✓ Sıddık KORKMAZ
- ✓ Abdulhamit SİNANOĞLU
- ✓ Fethi Kerim KAZANÇ
- ✓ İsmail BULUT
- ✓ Rabiye ÇETİN
- ✓ Harun ÇAĞLAYAN
- ✓ Zübeyir BULUT
- ✓ Rıza KORKMAZGÖZ

Ayrıca kitap taslağının son okumalarını titizlikle yapan akademik ders kitapları editörü dostum Murat DEMİRKOL'a ve yayıncı kardeşim Hüseyin NAZLIAYDIN ve ekibine çok teşekkür ederim.

Bu kitabın birincil hedef kitlesi İlahiyat Fakültesi öğrencileridir. Bununla birlikte Kelam tarihi ve ekolleri hakkında bilgilenmek isteyen okuyucular için de yararlı bir kaynak olacağını umuyoruz. İslam'da fırka ve mehzep anlayışlarının güçlendiği ve sosyal hayatı belirleyici güce ulaştığı günümüzde, dinî ekolleri ve zihniyet yapılarını tanımak, dine bir şekilde ilgi duyan her insanın ihtiyacıdır. Zira hayata doğru bakmak ve sağlıklı ilişkiler geliştirmek, Ortadoğu coğrafyasında yaşayanlar için din sorununu doğru temellendirmekten geçmektedir.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Çorum 2018